

ANALOGIENES TYRANNI – TID OG MAKT

Av Kari Hoftun Johnsen

I introduksjonen til boken *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism* (2004) tar Mahmood Mamdani et oppgjør med to dominerende trender innenfor Afrika-studier – de strukturalistisk og de poststrukturalistisk inspirerte tilnæringsmåter. Kritikken han fremfører er interessant fordi den belyser i hvilken grad *tid* er politisert både praktisk og teoretisk i befatningen med Afrika. Mamdanis kritikk retter seg mot en hang til å erstatte teorigenerering med hva han kaller «history by analogy» – historie som analogi. Analogien, hevder han, er Afrika-studiers fremste, om ikke akkurat nobleste, kjennetegn.

ILLUSTRASJON: INGVALD HOITAN

Suprahistorien og dens ahistoriske lillebror

Afrika-studier har ikke uventet vært farget av det intellektuelle klima forøvrig. Tidsrommet hvor avkolonialiseringsprosessene fant sted og et uavhengig Afrika skulle under lupen, var sterkt preget av strukturalistiske strømninger. En unilineær evolusjonisme ligger under oppsettet av binære motsetningspar i både moderniseringsteori og ortodoks marxisme, tilnæringsmåter som har dominert mye av Afrika-forskningen. Også dependency-teori, som i utgangspunktet var ment som en kraftig kritikk av en slik historieforståelse, skriver seg inn i tradisjonen av ahistorisk strukturalisme. På tross av at dependency-teoriens tilhengere historiserer «underutvikling» som et resultat av moderne imperialismen, beveger de seg like fullt innenfor dikotomiens verden. Som sett av binære opposisjonspaar – «moderne»/«premoderne», «kapitalistisk»/«prekapitalistisk», «utviklet»/«underutviklet» – er det alltid den ledende termen som gis analytisk og universell status. Som residual innehar dens motsetning liten begrepsmessig mening og eksistens på egen hånd. Den er med andre ord alt hva det moderne, kapitalistiske og utviklede *ikke* er: ennå ikke moderne, ennå ikke kapitalistisk, ennå ikke utviklet. Det er primært her Afrika har befunnet seg som gjenstand for undersøkelse. Innenfor en slik forståelsesramme forsvinner muligheten for en egentlig fortid – den blir henvist en plass utenfor den egentlige historien, som statisk, tidløs og uforanderlig. Også en autentisk og unik fremtid blir avskrevet ettersom det teleologiske målet for denne fremtiden allerede er innskrevet i dikotomiens ledende begreper og inkarnert i Vestens universelle historie. Således operer disse dikotomiene over en dypere distinksjon, mellom det som anses som universelt og normalt på den ene siden, og avviket og patologien på den annen. Det «patologiske» blir derfor ikke forstått ut fra hva det er, men ut fra hva det ikke er. Denne tilnæringsmåten involverer imidlertid en dobbel manøver. Ved å karikere erfaringer knyttet til «avviket», mytologiseres «normaliteten» som en slags *suprahistorie* – en nødvendig utviklingslinje uavhengig av de konflikter som formet dens retning. Begge termer blir i en forstand fratrukket sin historisitet. Opposisjonene er således gjensidig støttende.

Fra eksotisering til banalisering

I forsøket på å gjenintrodusere historisk initiativ og handlingsrom, har mange av strukturalismens kritikere hatt tendens til å undervurdere betydningen av historiske betingelser og begrensninger. Å bryte ned de strukturalistiske inspirerte dikotomiene er derfor ikke nødvendigvis det samme som å skape et stødigere grunnlag for forståelsen av historiske prosesser. Som antropologen Talal Asad la-

konisk bemerker, kan også innsatte i en konsentrasjonsleir til en viss grad sies å leve etter sin egen kulturelle logikk, men man kan undre seg over om de av den grunn «skaper» sin egen historie (Mamdani 2004:10). Mamdani trekker frem historikeren John Thornton¹ som en representant for en slik reduksjonisme. Å hevde at slaveri-institusjonen i Amerika ikke forhindret utviklingen av en afroorientert kultur, slik Thornton ganske riktig påpeker, blir å strekke begrepet historisk initiativ noe langt. Mamdani oppsummerer dette skiftet i tilnærmingen til afrikansk historie som en overgang fra abstrakt universalisme til intim partikularisme. Disse tilnæringsmåtene representerer på mange måter to sider av samme sak, ettersom begge mislykkes i å etablere Afrikas historiske legitimitet som enheten for analyse. Dette har hatt vidtrekkende konsekvenser. På den ene siden avstår man fra større narrativer og fokuserer på det intime, unike og partikulære, men ofte i lys av analogier til hva det *ikke* er, snarere enn å få et positivt begrep om hva det faktisk er. Den motsatte tendensen peker på den annen side i retning av forsøk på å sette fortidige og nåtidige prosesser på begrep i lys av den rette analogien. De mest intense debatter kan dreie seg om den riktige eller beste sammenligningen: Å finne det punkt i vestlig historie som best kan kaste lys over en samtidig hendelse. Skal den postkoloniale stat forstås ut fra den bonapartistiske? Hvilken periode i Vestens overgang til kapitalisme er best egnet til å forstå hvor Afrika for tiden befinner seg i denne prosessen? Dette er spørsmål som blir stilt og diskutert. Tendensen går altså mot å løfte fenomener ut av den kontekst og de prosesser de har oppstått i og utfolder seg innenfor – det er primært analogien som gir dem mening. Gjennom denne evige søken etter analogier mister man nettopp det som er nytt i en ny erfaring, og som eventuelt ville kunne legge et solid grunnlag for fruktbare komparative analyser. Således fører denne søknen til en slags tautologisk tenkning og forskning ettersom den konstruerer den afrikanske historien som analogi snarere enn prosess.

Tidsberøvelse som kolonialpolitisk verktøy

Så hvorfor denne hang til ikke å uttrykke afrikanske forhold gjennom positive begreper? Det kan nærmest synes som om dette er selve arvesynden i Vestens forhold til Afrika. Et karakteristikum ved kolonial kontroll i Afrika var som kjent indirekte styre. Man delegerte makt til samarbeidsvillige lokale eliter og gav dem en tidligere ukjent uinnskrenket råderett over sine undersåtter. Denne autoriteten var selvsagt betinget av den konstante trusselen om sentralmaktens militære inngripen. Således var dette et system egnet til å absorbere den motstand som uvilkarlig ville komme som en konsekvens av den koloniale utbytting. Ved å sette inn lo-

kale eliter som mellommenn, kalkulerte koloniherrerne med at all frustrasjon som fulgte av det nye tvangsregimet ville rettes mot disse, snarere enn direkte mot sentralmakten. For å gjøre dette indirekte styret effektivt i forhold til det koloniale prosjektet, var konstruksjonen av myten om det ahistoriske, tradisjonelle samfunn sentralt. Det var ikke nok å gi lokale eliter despotisk makt – denne makten måtte også fremstå som både naturlig og historisk, eller snarere ahistorisk og statisk. Slik ville enhver opposisjon mot det såkalt tradisjonelle kunne avfeies som «utradisjonell». Et omfangsrikt vitenskapskompleks vokste frem i relasjon til dette herredømmet, og komplekset makt/viten som her tok form var i sannhet et besynderlig kreatur. Som en tjenestemann i Nord-Rhodesia uttrykte det, var stammene der i en svært «uorganisert tilstand» da de først støtte på dem, og en «opprydning» av dette etniske virvaret sto derfor som første prioritet. Det var regelen mer enn unntaket at samfunn ble «anklaget» for å ha glemt eller forsømt sine «opprinnelige» tradisjoner, og velvillige agenter for kolonimakten anså det dermed som sin plikt å hjelpe dem å gjenfinne disse. En viss ufrivillig og grotesk komikk oppstod som en naturlig konsekvens av dette – slik som når den fortvilede guvernør Sir Donald Cameron beklager seg til en besøkende i Tanganyika: «[T]he difficulty after a period of disintegration is to find out what their system really was. *They know perfectly well but, for some reason or other, they may not tell you*» (Mamdani 2004:112). En rekke filosofiske, religionsvitenskapelige, antropologiske, eugeniske etc. studier bidro både til først å konstituere for så å bekrefte og legitimere oppfatninger om kultur og tradisjon som statiske, holistiske og ahistoriske størrelser – det tradisjonelle, uforanderlige samfunn så dagens lys. Det er noe mistenkelig sirkelaktig over det hele.

Denne konstruksjonen fungerte som en disiplineringsteknikk både på ideologisk og praktisk nivå. En rekke praksiser og gjøremål som hadde oppstått som resultat av den nye politiske situasjonen ble definert som «tradisjonelle». Det kunne for eksempel være «tradisjonelt» å dyrke og avhende til kolonimakten en viss mengde bomull per år. En rekke forhold tidligere ansett som private, ble underlagt strafferett, og dagliglivet ble regulert av så mange detaljerte påbud og forbud at det synes vanskelig å forestille seg. For eksempel kan man i en rettsprotokoll lese om fire piskeslag for å ha «kastet bort tid, istedenfor å kjøpe mat», om en mann som ble bøtelagt for å plystre nær kirken på kveldstid, og to andre som ble bøtelagt for alltid å stikke av når en tjenestemann nærmet seg (Mamdani 2004:127). Karakteristisk for alle

lokale variasjoner var at det «tradisjonelle», «primitive» og «ahistoriske» samfunnet var uendelig fleksibelt og velegnet for vilkårlig maktbruk ettersom det alltid ble definert som despotisk. Vold, ble det ofte sagt, var det eneste språket en afrikaner kunne forstå og overhode hadde potensial for å forstå. Mens europeiske barn skulle tuktes og avstraffes nettopp i barndommen, var denne Peter Pan-rasen evige barn og måtte derfor behandles deretter – de vokste simpelthen aldri opp.

Via analogien oppfinnes og oppdiktes fortsatt et Afrika som ikke nødvendigvis svarer til realitetene på bakken.

Selvsagt er dette kunnskapskomplekset i all hovedsak diskreditert i dag. Likevel kan de problematikene vi har diskutert ovenfor tyde på at noe av den samme reduksjonismen ligger til grunn for dagens diskurs. Via analogien oppfinnes og oppdiktes fortsatt et Afrika som ikke nødvendigvis svarer til realitetene på bakken og som derfor også egner seg

lik som grunnlag for komparative analyser. På den ene siden virker analogiene negerende – altså som referansegrunnlag for alt som ikke er kommensurabelt – uten av den grunn å ha stor forklaringsverdi. På den annen side blir konsekvensen av analogibruken at Vesten sammenligner seg med seg selv – fortrinnsvis på et tidligere historisk tidspunkt – og ikke gir rom for andre historiske erfaringer.

To eksempler kan tjene til å illustrere denne problematikken. Tyngdepunktet i kampen mot apartheid i Sør-Afrika vippet på 1970-tallet fra væpnede eksillete grupper til bred, innenlands, folkelig aktivisme – signalisert av streikene i Durban og oppstanden i Soweto. Således endret perspektivet seg fra forsøk på å erobre statsmakten i god revolusjonær ånd, til ubevæpnet sivil motstand for å begrense den. Lenge ble dette fenomenet av Afrika-kjennere avvist som et partikulært og spesifikt avvik snarere enn som en del av starten på en ny global demokratiseringsbølge – drevet frem av sivilsamfunnene selv – slik den parallelle utviklingen i Latin-Amerika kunne tyde på. Mens flere Latin-Amerika spesialister² var tidlig ute med å gripe det nye i denne utviklingen innen sitt felt og genererte større scenarier ut fra dette, var det først med kollapsen av Øst-Blokken at teorier om sivilsamfunnets rolle i demokratiseringsprosesser virkelig kom på alles lepper. Afrikanister som tidligere hadde redusert betydningen av utviklingen i Sør-Afrika ble nå ivrige til å generalisere og nærmest «gjenimportere» viktigheten av sivilsamfunnet på bakgrunn av de «paradigmatiske» begivenhetene i Øst-Europa.

Et annet eksempel kan motsatt vei knyttes nettopp til generaliserende teorier om sivilsamfunnets rolle. Disse tilnæringsmåtene synes nemlig på sin side å miste noe av det

spesielle med sivilsamfunnets genese i afrikansk sammenheng og blir derfor lett proklamerende og ideologiske, snarere enn analytiske og historiserende. Sivilsamfunnet i Afrika har en historie gjennomsyret av rasisme. For mens afrikanere i koloniene skulle styres gjennom «tradisjonelle», despotiske stammestrukturer – slik vi har sett ovenfor – dannet sivilsamfunnet det sosiale, politiske og økonomiske rammeverket for koloniherrene. Innenfor denne rasistisk avgrensede rammen opererte et styre med maktfordeling og lovverk, rettigheter og plikter à la Vesten, for den privilegerte minoritet. Ved kolonistyreets fall ble påberopelsen av liberale rettigheter ofte brukt som en retorikk for å beholde privilegier akkumulert under kolonitiden. Således fant det tidlig sted et brudd i diskursen mellom rettigheter og rettferdighet innen de postkoloniale regimene. Poenget her er at sivilsamfunnet innen en slik kontekst har en helt annen tilblivelseshistorie enn den hegelianske forståelsen av sivilsamfunnet som mellomformasjonen som vokser frem mellom staten og den patriarkalske familien. Mens sivilsamfunnet i Vesten ut fra en slik forståelse knyttes til en differensieringsprosess i forhold til makt og økonomi, var sivilsamfunnet i Afrika opprinnelig knyttet til kolonistyre, og innehar dermed ikke helt den samme betydning i disse ulike kontekstene. Det var for så vidt kanskje ikke tilfeldig at det sorte sivilsamfunnet spilte en så stor rolle i nettopp Sør-Afrika, ettersom det hadde sterke røtter i en relativt lang industrialisert historie. På tross av man også her søkte styre indirekte, via «tradisjonelle», stammeinndelte myndigheter, medførte industrialiseringen en proletarisering og påfølgende arbeiderorganisering uten sidestykke i Afrika. I den forstand står sivilsamfunnet i Sør-Afrika på mange måter i en særstilling.

Tidens origo – Mørkets hjerte

Vi ser at grepet om «tiden» i forbindelse med etableringen og legitimering av kolonial kontroll og disiplinering står som et helt sentralt virkemiddel. Vi ser også at tid er et betent område innen ulike akademiske tilnærminger til kontinentet, og på mange måter gjennomsyrer den vår tenkning om både oss selv og andre. Tid har maktpolitiske dimensjoner fortsatt i dag – slik for eksempel diskursen omkring deler av bistandsveldet, de internasjonale finansinstitusjonene, radikal islam eller for den del integrasjonsdebatten bærer preg av.

Vestlig hegemoni kan således analyseres ut fra en historisk konstruert og betinget definisjonsmakt knyttet til tid.

Hva leder så alt dette til? Den type tenkning som Mamdani kritiserer tildekker og tåkelegger snarer enn avdekker og kaster lys over de prosesser som foregår. Således forhindres en dypere forståelse av både historiske og samtidige prosesser. Karakteristisk for den Afrika-pessimismen som på mange måter rår grunnen i det offentlige nyhetsbildet, synes å være tendensen til å rekapitulere fortiden som om det eneste som skjedde var å legge grunnlaget for samtidens krise. Dette resulterer i en slags tretthet overfor de katastrofer, urett og overgrep vi er vitne til; en tretthet som synes å bunne i vår oppfatning om det så og si tidløse og uforanderlige i dette bildet av menneskelig degradering og lidelse. Den nærmest ikoniske tittelen på Joseph Conrads bok *Mørkets hjerte* (2004) synes i offentligheten ikke bare å oppsummere de grusomhetene som krigene i Kongo medfører, men kanskje like mye vår manglende forståelse av årsakene til denne volden – det ugjenomtregelige ved dette kontinentet som kanskje mer enn noe skyldes vår egen manglende kunnskap. Conrads bok handler jo egentlig om kolonialismens agents møte med mørket i seg selv, snarere enn å beskrive kontinentet som sådan.

Oppfordringen fra Mamdani er at vi må ta Afrikas historisitet på alvor ved å tufte historisk handlingsrom innenfor historiske betingelser – en oppgave han selv tar meget seriøst i sin bok *Citizen and Subject*. Her hevder han at den koloniale stat må forstås ut fra sine egne premisser og at den postkoloniale stat delvis har reformert og delvis videreført sentrale trekk ved denne styringsstrukturen. Den afrikanske staten har en særegen genealogi, like betydningsfull for å forstå samtiden, som våre egne staters historie. Bare ved å ta på alvor historisiteten i afrikanske erfaringer vil vi kunne legge grunnlaget for en bedre forståelse av samtidens problemer og øyne forslag til løsninger. Slik vil teorier kunne fremsettes på bakgrunn av positive beskrivelser, snarer enn analogier som unnviker dette – enten de gjør det ved å vise til at Afrika er unikt, uten å forklare mer om den saken, eller ved at det er tale om patologiske avvik fra en uavvendelig historisk utviklingslinje. På dette grunnlaget vil komparativ forskning kunne oppnå nye og uventede resultater som langt overskrider tautologienes fattige verden.

NOTER

¹ Mamdani viser her til John Thorntons bok *Africa and the Africans in the Making of the Atlantic World, 1400-1600*, Cambridge Uni. Press, New York, 1992.

² Se for eksempel O'Donnell, G. & Schmitter, P. C. 1986, *Transition from Authoritarian Rule*, The John Hopkins University Press, Baltimore.

LITTERATUR

Conrad, J. 2002, *Mørkets hjerte*, Kagge Forlag, Oslo.

Mamdani, M. 2004, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Fountain Publishers, Kampala.